

УДК 165.9: 1(091)

І.І. ЛАВРОВА

ПОГЛЯДИ Г.І.ЧЕЛПАНОВА НА ІСТОРІЮ ЯК НАУКУ

Лаврова Ірина Іванівна – доцент кафедри українознавства, кандидат історичних наук Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь)

Розглянуто коло історичних питань теоретико-методологічного характеру, які знайшли відображення в наукових працях Г.І.Челпанова. Розкрито його розуміння предмета, методів, факторів та законів історії, а також місця історії серед інших галузей знань.

Ключові слова: історія, предмет, метод, фактори, закони історії.

Рассмотрен круг исторических вопросов теоретико-методологического характера, которые нашли отображение в научных трудах Г.И.Челпанова. Раскрыто его понимание предмета, методов, факторов, законов истории, а также места истории среди других отраслей знаний.

Ключевые слова: история, предмет, метод, факторы, законы истории.

Considered the range of historical issues theoretical and methodological nature, which were reflected in the scientific works of professor G.I.Chelpanov. Revealed his understanding of the subject, methods and factors that the laws of history and also the place of history among other disciplines.

Key words: history, object, method, factors, laws of history.

© І.І. Лаврова, 2012

Постановка проблеми. Георгій Іванович Челпанов (1862-1936 рр.) відомий, перш за все, видатною науковою діяльністю в сфері філософії, логіки та психології. Цього року науковий світ України та Росії відзначає 150-річчя від дня народження вченого. Вшановуючи пам'ять Г.І.Челпанова, дослідники знов звертаються до його наукової спадщини, переоцінюють його внесок у розвиток науки.

Життя та наукова діяльність Г.І.Челпанова проходили у важливий, переламний для історичної науки період другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Він характеризується поворотом від написання конкретно-історичних праць, присвячених певним періодам, регіонам, народам, до спроб філософського осмислення історії. В результаті цих змін формується теоретико-методологічна основа історичного пізнання, утверджується історія як наука, здійснюються спроби визначення її місця в системі інших галузей знань. Йде процес становлення спеціальної історичної дисципліни, яка займається теоретичними питаннями історії, – методології історії.

Першість у вивченні теоретико-методологічних проблем історичного пізнання належить німецьким вченим. В цей час у Німеччині видаються праці історика Е.Бернгейма, філософів-неокантіанців В.Віндельбанда та Г.Ріккєрта, присвячені теорії історичного знання, питанням історичної методології. Російська історична наука, знаходячись під впливом гегельянства та позитивізму, в цей час репрезентує себе такими визначними іменами, як О.С.Лаппо-Данилевський, М.І.Кареев, С.М.Страхов та ін. Наприкінці ХІХ ст. поширюється марксистський напрямок філософії.

Говорячи про розробку методологічних питань історії в Україні, слід пам'ятати, що українські землі в цей період перебували у складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Політика національного гніту, заперечення всього українського

– мови, культури, історії, здійснювана російським урядом, змушувала вчених переїжджати на західноукраїнські землі, де внаслідок м'якшої політики Австро-Угорщини у національному питанні існували ширші можливості для розвитку української історичної науки. Тому центр наукового життя переміщується до Галичини. Саме тут у Львівському університеті на межі ХІХ – ХХ ст. під керівництвом українського історика М.С.Грушевського розпочинається вивчення питань методології історичних досліджень на основі популярної в ті часи філософії позитивізму [1, с.215].

Осмислення теоретичних питань історичного пізнання започатковується передусім у надрах філософії. Одним з таких філософів, чий життєвий та творчий шлях розгортався у вирі описаних процесів, був Г.І.Челпанов.

Значна частина його життя була пов'язана з Україною. Майбутній вчений народився в місті Маріуполі Катеринославської губернії. Після закінчення з золотою медаллю Олександрівської гімназії він навчався на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету в Одесі, який завершив 1887 р. Здобувши вищу освіту, Г.І.Челпанов переїхав до Москви, де у 1900 р. успішно склав магістерський екзамен та певний час викладав на історико-філологічному факультеті Московського університету.

У 1892 р. вчений повернувся на Україну та обійняв посаду штатного приват-доцента (пізніше – професора) на кафедрі філософії Київського університету ім. Святого Володимира. В університеті Г.І.Челпанов читав лекційні курси з філософії, психології та логіки. Його лекції користувалися широкою популярністю і збирали переповнені аудиторії студентів різних спеціальностей. Крім того, для бажаючих поглиблювати знання в галузі психології вчений організував психологічний семінарій, де проводилися практичні заняття з різних

філософських проблем. Організацію київського семінарію можна вважати першим кроком, організаційно-практичною підготовкою Г.І.Челпанова до пізнішого заснування ним Психологічного інституту у Москві.

Київський період у житті вченого тривав з 1892 по 1907 рр. Цей час відзначається плідною науковою діяльністю Г.І.Челпанова. Він захистив докторську дисертацію з філософії, здійснював наукові поїздки до Німеччини і Швейцарії з метою вивчення досвіду роботи експериментальних психологічних лабораторій, писав і видавав підручники з психології, філософії та логіки, серед яких найбільш вагомими вважаються «Вступ до філософії» (1905 р.), «Підручник психології: для гімназій та самоосвіти» (1905 р.), які витримали неодноразове перевидання. Важливою складовою наукової роботи Г.І.Челпанова була публікація наукових статей, рецензій та монографій, у тому числі славнозвісної праці «Мозок і душа» (1900 р.).

У 1907 р. на офіційне запрошення Г.І.Челпанов переїхав до Москви, де обійняв посаду професора кафедри філософії і психології Московського університету. Там він організував ще один психологічний семінарій, а у 1912 р. – Психологічний інститут, перший в Російській імперії. Завдяки плідній науковій праці Г.І.Челпанова, зазначають учені, психологічна наука перетворилася на академічну наукову дисципліну [2,с.98].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активне звернення до наукової спадщини вченого розпочалося лише наприкінці ХХ ст. За радянських часів світоглядне бачення філософа визначалося як ідеалістичне, а отже, не гідне вивчення. Сьогодні існує вже досить широке коло наукових досліджень, де розкривається діяльність та науковий доробок вченого передусім у таких галузях знань, як філософія, психологія, логіка, педагогіка [2,3,4].

З'являються перші монографії, які на основі широкого кола джерел висвітлюють його життєвий шлях [5]. На честь святкування річниці від дня народження Г.І.Челпанова українські та російські науковці проводять наукові конференції в містах, де народився, жив і працював вчений – у Маріуполі, Києві, в Москві – на яких актуалізується вивчення наукової спадщини вченого у сфері психології, педагогіки та філософії [6].

Водночас відсутні спеціальні роботи, в яких вивчалися б погляди вченого на проблеми історії. Така розвідка в історико-філософське бачення Г.І.Челпанова могла б посприяти розкриттю нових граней його особистості, недосліджених раніше напрямків наукової діяльності вченого, а також розширити наше уявлення про бачення філософами минулого історії як науки.

Об'єктом дослідження в статті виступають наукові праці Г.І.Челпанова, в яких автор прямо чи опосередковано торкається питань історії. Предметом дослідження є погляди вченого на історичну науку.

Мета дослідження. Мета даної статті – на основі вивчення наукових праць Г.І.Челпанова визначити його історичні погляди. Зокрема, були по-

ставлені такі завдання: виявити рівень наукового інтересу вченого до питань історії, окреслити проблемне поле його історичних розвідок, розглянути історичні судження вченого та простежити їх зв'язок з історико-філософською думкою минулого і сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В наукових працях з різних галузей знань, якими займався Г.І.Челпанов (філософія, логіка, педагогіка, психологія), вчений розглядає кожне питання в історичній ретроспективі. Так, у роботах з психології він звертає погляд в історію становлення психології та розуміння в минулому її предмета і завдань [7,с.3-4], в історію розвитку окремих питань, якими вона займається.

У своїх роботах, присвячених філософії, Г.І.Челпанов також не обмежується викладкою основних положень філософських вчень, а прагне дослідити їхню історію становлення. У передмові до підручника «Вступ до філософії» Г.І.Челпанов пише: «Я більшою мірою розглядаю історію та сучасний стан тієї чи іншої філософської проблеми». Вчений розумів значущість історичного підходу до вивчення питань філософії: «Філософські проблеми стають зрозумілими лише при історичному їх розгляді» [8,с.6].

Так, у «Вступі до філософії», розглядаючи філософські системи ХІХ ст., Г.І.Челпанов детально зупиняється на ідеях О.Конта, Г.Спенсера, Ед.Гартмана, В.Вундта. Аби пояснити, як ці вчені прийшли до побудови їхніх філософських систем, автор надає про них короткі біографічні довідки. Він розповідає про їхню освіту, схильності до певних наук, вплив зовнішнього оточення, надає огляд основних наукових творів та визначає вплив їхніх ідей на суспільну думку [8,с.238-239,253-255,284-286,297-298]. Розкриваючи основні віхи життя вчених, Г.І.Челпанов виявляє себе як прекрасний, широко ерудований біограф.

Отже, з метою ґрунтовного аналізу тих чи інших проблем, які знаходилися в колі його наукових інтересів, Г.І.Челпанов звертався до історії їхнього походження та розвитку. Вчений прагнув пояснити сучасний стан певних наук через історію становлення цих наук, історію складання їх ідей, думок та систем. У цьому виявляється історичний підхід Г.І.Челпанова.

Найбільш широко та послідовно Г.І.Челпанов виклав свої погляди на історію в курсі лекцій з логіки, які він читав у Московському університеті в 1908-1909 рр. «Додатковий курс логіки» складається з 16 лекцій, 4 з яких присвячені безпосередньо історії. В них автор розкриває теоретичні питання історії.

Яке ж місце серед інших галузей знань Г.І.Челпанов відводить історії? Це ми бачимо з його класифікації наук. Узнявши за основний критерій класифікації принцип достовірності, Г.І.Челпанов поділяє науки на формальні (математика, логіка) та реальні, які, в свою чергу, поділяються на науки про природу (механіка, фізика, хімія, біологія) та науки про дух (психологія, історія, соціологія) [9,с.44]. Отже, вчений відносить історію до наук про дух, про суспільство і, згідно з

його класифікаційною схемою, до найменш достовірних наук.

У межах історичної науки Г.І.Челпанов виділяє три дисципліни – історію, філософію історії, соціологію – та визначає функцію кожної з них. Надаючи визначення історії, він наводить тлумачення німецького історика Е.Бернгейма історії як науки «про розвиток людини в її діяльності, як соціальної істоти». Також він погоджується з твердженнями Е.Бернгейма та Г.Ріккєрта про те, що історія є наукою про індивідуальне, оскільки вона вивчає окремі індивідуальні події. «Задача історії, – пише Г.І.Челпанов, – полягає в тому, щоби відновити минуле життя народів і людства. Вона описує окремі події та встановлює між ними причинний зв'язок» [9,с.19].

Отже, історія вивчає окремі, одиничні події. На відміну від неї, філософія історії, на думку Г.І.Челпанова, є узагальнюючою наукою: вона прагне з'ясувати історичні закони, дослідити передумови подій, вивчити основні методи. Вона ставить питання про мету історичного процесу, про сенс історичного буття. «Історія просто займається реконструкцією минулого, філософія історії прагне побудувати майбутнє на основі минулого. Вона виходить за межі досвіду» [9,с.21], – писав Г.І.Челпанов.

Подібну специфіку цих дисциплін визначають і сучасні історики: історія займається лише минулим, а філософія історії «виявляючи певні лінії розвитку подій в минулому ... прагне продовжити їх в майбутнє» [10,с.6-7].

І третьою дисципліною, що входить до поняття історичної науки, Г.І.Челпанов називає соціологію. Він визначає її зв'язок з історією: історія реконструює минуле, розглядаючи людину в соціальному середовищі, у суспільстві, а суспільство є предметом вивчення соціології [9,с.22].

Отже, Г.І.Челпанов об'єднує в межах історичної науки історію, філософію історії та соціологію. Їх зв'язок вчений розуміє так: історія вивчає окремі, індивідуальні події (є наукою про індивідуальне), а філософія історії та соціологія «зливаються за своїми задачами» – вони узагальнюють.

Важливе теоретичне значення соціології для історичної науки засвідчували представники різних філософських течій цього часу. Так, перебуваючи на позитивістських позиціях, російський історик М.О.Рожков поділяв історичну науку на власне історію та соціологію. Його розуміння взаємозв'язку цих наук співзвучне поглядам Г.І.Челпанова: історія є наукою конкретною, оскільки розглядає певне суспільство в певний період його життя, соціологія є наукою абстрактною, бо досліджує загальні закони суспільного життя [10,с.268]. В марксистській методології також відзначається близькість історії і соціології: соціологія вивчає загальні закони розвитку суспільства, а історія, користуючись цими законами, розкриває зміст явищ та процесів, які вона вивчає [11,с.23].

Розглядаючи питання про фактори, рушійні сили історії, Г.І.Челпанов виділяє два протилежні підходи – ідеалістичний (ідеологічний) та натуралістичний, складовою частиною якого є марксизм,

економічний матеріалізм. Ці підходи по-різному відповідають на питання про чинники історичного процесу. Які з них є домінуючими – духовні чинники, ідеї («ідеї правлять світом») чи зовнішні умови, що знаходяться «поза людиною, поза її духом та волею» (природа, клімат, географічне положення, економічні відносини, співвідношення виробничих сил, форми соціального господарства) [9,с.23-25]. Аналіз Г.І.Челпанова цих двох протилежних точок зору відображає дискусію між ідеалізмом та матеріалізмом кінця XIX – початку XX ст.

Ілюструючи свої міркування прикладами, Г.І.Челпанов виділяє сильні та слабкі сторони обох концепцій і доходить висновку, що історія є результатом дії багатьох чинників. Історичну причинність не можна пояснити лише одним фактором: «Поруч з природними умовами ... діють ідеї та ідеали. Нашу позицію ми можемо формулювати так: не відкидаючи впливу зовнішньої природи, не відкидаючи важливості економічних відносин, ми маємо визнати поруч з ними значення в історичному процесі ідей та ідеалів» [9,с.28].

Зауважимо, що під час критичного аналізу положень обох теорій Г.І.Челпанов помітно більше критики спрямовує на адресу матеріалізму. Очевидно, це пов'язано з тим, що ідеалістична течія з 90-х рр. XIX ст. входила в смугу кризи, а матеріалізм, навпаки, завойовував популярність. І для Г.І.Челпанова, напевно, було головним завданням відстояти позиції ідеалізму.

Однак Г.І.Челпанов не визнає цілком правильною ідеалістичну теорію, згідно з якою «правлять світом лише ідеї. Ідеї, якщо для них немає відповідних умов, не можуть правити світом». Він також не вважає справедливим натуралістичне розуміння історії, бо воно є одностороннім: «не можна також говорити, що лише економічні умови визначають історичний процес». Ось головний висновок вченого: «Відповідь на питання про фактори може бути така: всі фактори взаємодіють» [9,с.28-29]. Отже, Г.І.Челпанова не можна назвати суто ідеалістом, як було прийнято в радянській історіографії. Він виступає проти абсолютизації якогось одного фактора, проти будь-якої односторонності в розумінні питань історії.

Очевидно, можна погодитися з висновками І.В.Гладкової: «Челпанов не був ідеалістом у філософії, він відносив себе до прибічників критичного реалізму, вважав, що ні матеріалізм, ні ідеалізм як моністичні системи не в змозі відобразити всю широту проявів фізичного і духовного світу. Він прагнув віднайти «третій шлях», що поєднує у собі протилежності матеріалістичного і «спіритуалістичного» напрямків. Причину протистояння двох основних ліній в історії філософії вчений бачив у «догматичності», обмеженості як матеріалізму, так і ідеалізму» [12].

Також тут доречно навести один з найвідоміших умовиводів самого Г.І.Челпанова, висловлених у праці «Мозок і душа»: «Дуалізм, що визнає матеріальний і особливо духовний принцип, у будь-якому разі краще пояснює психічні явища, ніж монізм» [13,с.300]. Хоча цей висновок відно-

ситься до сфери психології, ми тепер його можемо підтвердити і для теорії історії.

Від дискусії про фактори історичного розвитку Г.І.Челпанов логічно переходить до питання про роль особистості в історії. І знов автор постулює розбіжності, протилежне бачення цього питання двома домінуючими, але антагоністичними філософськими вченнями: «Роль особистості з точки зору натуралістичної зводиться до нуля, з точки зору ідеалістичної роль окремої особистості, індивідуума – це все» [9,с.30].

Сам вчений з цього приводу має чітку позицію: «Я переконаний у значенні особистості в історичному процесі. Особистість, як фактор, відіграє величезну роль, якщо визнати, що історичний процес створюється взаємодією цілої низки факторів. Йдеться, звичайно, про великі особистості». У чому ж виявляється дія особистості, як саме вона впливає на історію? «Особистість має з'являтися в образі чогось діючого, в образі керівника суспільства. Роль особистості полягає в тому, що вона звертає увагу суспільства на невідомі ще цінності. Вона запроваджує їх у життя, звертає на них увагу і таким чином закріплює їх місце в культурі», - пише Г.І.Челпанов [9,с.30].

Вважаємо, що яскравим доказом важливого впливу великої особистості на хід історії є діяльність самого Г.І.Челпанова, оскільки вчений був такою особистістю. Лише для заснування Психологічного інституту в Москві, першого в Російській імперії, він здійснив дуже багато – віднайшов кошти, організував будівництво інституту, наповнив його лабораторії новітнім устаткуванням, ретельно вивчив досвід роботи подібних інститутів під час поїздки до Німеччини. Г.І.Челпанов організував в інституті вивчення проблем психології за багатьма різними напрямками, чим суттєво вплинув на розвиток психологічної науки в Росії, власне, на її інституційне становлення. Його активна наукова та організаторська діяльність сприяла появі нових тем та напрямків наукових досліджень з психології, нових результатів та висновків [5,с.127].

Наступна проблема, яку розглядає Г.І.Челпанов, це з'ясування, чи існує різниця між законами історії та законами природознавства. Це важливе методологічне питання знаходилося в полі зору багатьох філософів та істориків цього часу (про співвідношення природознавства та історичної науки багато думав В.О.Ключевський [14,с.146]), є актуальним і сьогодні. І знов Г.І.Челпанов вивчає це питання, виходячи з двох різних позицій. Спираючись на докази англійського історика-позитивіста Г.Т.Бокля та німецького філософа-матеріаліста К.Маркса, автор наводить натуралістичну точку зору, що «різниці між цими законами немає» [9,с.31-32].

Однак сам Г.І.Челпанов має протилежне переконання. Вчений прагне довести різницю між законами природи і суспільства, і визначає її так. Закони природи є незмінними, вони не допускають винятків, «ім притаманна сувора необхідність». Соціальні ж закони можуть змінюватися, оскільки їм притаманна «телеологічна необхідність». Тобто їхня реалізація залежить від цілей людини,

а в разі, якщо ці цілі змінюються або зникають, то зникає і потреба [9,с.33].

Чи не найважливішим теоретико-методологічним питанням кожної науки є визначення її предмета. Саме оригінальний предмет визначає самостійність науки, її місце серед інших наук, розкриває її специфіку [10,с.271].

Наприкінці XIX ст. німецький філософ В.Віндельбанд запропонував класифікацію наук, в основу якої він поклав не предмет наук, а метод. Вчений відмовлявся від традиційного розподілу знань на науки про природу та науки про дух. Замість цього він поділяв науки на номотетичні (які мають справу з законами) та ідіографічні (ті, що вивчають одиничні явища). Його вчення значно розвинув інший німецький вчений Г.Ріккерт, визначивши метод природознавства як генералізуючий, а метод історії як індивідуалізуючий. Історію В.Віндельбанд та Г.Ріккерт відносили до ідіографічних наук, оскільки вона займається індивідуальним: описує окремі одиничні факти.

Ідеї Баденської школи неокантіанства не лише викликали жваве обговорення в наукових колах Росії, а й стали впроваджуватися в навчальний процес. Так, російський історик О.С.Лаппо-Данилевський у 1906 р. почав читати в Петербурзькому університеті курс з методики історії, де виклав теорію історичного знання в номотетичному та ідіографічному напрямках [14,с.186].

Однак, попри популярність теорії цих учених, Г.І.Челпанов не приймає її. Він заперечує сам поділ наук на науки про закони (узагальнюючі) та науки про індивідуальні події, бо обидва методи – «загальний» та «особливий» – тісно пов'язані: «Індивідуальне без загального обійтися не може», «ми маємо вдатися до загального, щоби пояснити особливе». В цілому погоджуючись з тим, що історія вивчає індивідуальне, вчений лише виступає проти будь-якої однобічності, абсолютизації: «Виключно індивідуальне не може бути предметом історії. Вона обов'язково має користуватися також і загальним» [9,с.36-38].

У розумінні цього «загального» і виявляються погляди Г.І.Челпанова на актуальне методологічне питання про закони історії. Вчений поділяє науки на ті, що мають систематичний характер (прагнуть до узагальнень, відкриття законів) та інші, які мають прикладний характер, тобто користуються загальними законами, щоб робити індивідуальні висновки. До прикладних наук Г.І.Челпанов відносив історію, оскільки «вона для пояснення своїх фактів користується законами, здобутими іншими науками» [9,с.35-36].

Ця позиція Г.І.Челпанова виявилася життєздатною. Ми зустрічаємо її у сучасних позитивістів, які вважають, що «вивчення історії само по собі не може «вичленити» її законів; сутність історичного пояснення пов'язана скоріше з правильним використанням узагальнень, запозичених з інших дисциплін, заснованих, на їх думку, на науковому методі – наприклад, економіки, соціології та психології» [15,с.153].

Головними серед таких законів Г.І.Челпанов вважав психологічні закони: «Можна сказати, що

історія в сутності є прикладна психологія». Така психологізація історії була характерною ознакою ідеалістичної філософії на межі XIX-XX ст. Німецький історик К.Лампрехт у цей час також стверджував: «Історія є сама по собі нічим іншим, як прикладною психологією» [11,с.19].

У вирішенні питання власне про закони історії Г.І.Челпанов був близький до ідеалістів, які стверджували, що «історична наука і наука, що формулює закони, є поняттями, які взаємно включають одне одне» [16,с.201], тобто відмовляли історії в існуванні її специфічних законів. Проте сам Г.І.Челпанов, виходячи з твердження про присутність «загального» в історії, висловлювався не так категорично і визнавав в історії наявність якщо не законів, то узагальнень (у ритмічному повторенні подій, в народній поезії, розвитку мови, міфах, консервативності школи тощо), однак «ці узагальнення не можуть піднятися до тих законів, які ми маємо в природознавстві» [9,с.38-39].

Питання про існування історичних законів і сьогодні є актуальним і дискусійним. Західноєвропейські вчені не визнають закономірності в історії й використовують в історії абстрактні закони формальної логіки, психологічні та біологічні закони [11,с.37]. Марксистська історична наука, навпаки, відкриває та обґрунтовує історичні закони як особливі, дія яких обумовлена свідомістю і волею людей [11,с.43].

Висновки. Г.І.Челпанов не залишив конкретно-історичних праць з певної тематики. Коло його основних наукових інтересів складало проблеми філософії, логіки та психології, і його розуміння історії розкривається в наукових творах саме з цих галузей знань. У роботах з філософії та психології він використовував історичний підхід до питань, які вивчав, а саме: звертався до історичних умов їх формування, до джерел та процесу розвитку; прагнув осмислити і пояснити сучасне через звернення до минулого. Г.І.Челпанов був передусім філософом, логіком, саме тому до історії він підходив з точки зору висвітлення її теоретико-методологічних питань. Учений визначив специфіку історії як науки: особливість її предмета, факторів, методів,

законів, а також місце історії серед інших наук. Питання про фактори, рушійні сили історії вчений розглядав з позицій двох основних філософських напрямків, які домінували на межі XIX - XX ст., – натуралістичної та ідеалістичної – більше схильючись до другої. Проте, будучи противником однобічного підходу до проблем історії, Г.І.Челпанов вважав, що «всі фактори взаємодіють» - і об'єктивні, і суб'єктивні. З приводу актуального питання про роль особистості в історії вчений мав досить чітку та впевнену позицію: люди, особистості творять історію. Г.І.Челпанов заперечував існування історичних законів. Він вважав, що історія користується законами інших наук, передусім психології. Отже, у розумінні факторів та законів історії він був близький до ідеалізму. Однак у питанні класифікації наук вчений не погоджувався з теорією поділу наук за методом, розробленим філософами-неокантіанцями В.Віндельбантом та Г.Ріккертотом, критикував недоліки. В основу власної класифікації наук Г.І.Челпанов поклав принцип достовірності, віднісши історію до найменш достовірних наук.

Розглянуті у статті ідеї Г.І.Челпанова не дають можливості віднести його до ідеалістичного напрямку в філософії історії. Він був близький до ідеалізму, однак на сторінках своїх творів полемізував з окремими його ідеями, а втім, і з судженнями інших філософських вчень – позитивізму та марксизму. Можна підтвердити думку про належність філософії Г.І.Челпанова до критичного реалізму, оскільки вчений критично ставився до різних напрямків філософської думки, відмовлявся від будь-якої категоричності та однобічності, визнавав перевагу ідейного плюралізму над «монізмом».

Хоча Г.І.Челпанов одним з перших вивчав методологічні питання історії, його ідеї виявилися життєздатними, їх розвиток ми бачимо в сучасній історико-філософській думці. Подальше вивчення питань історії в працях філософів XIX – початку XX ст. є перспективним для розвитку теорії історії, філософії історії, а також може посприяти визначенню конкретних дослідників у власних теоретико-методологічних орієнтирах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
2. Рубцов В.В., Серова О.Е., Гусева Е.П. К 150-летию со дня рождения Георгия Ивановича Челпанова. – Культурно-историческая психология. – 2012. – №1. – С. 92-109.
3. Богданчиков С.А. Неизвестный Г.И.Челпанов // Вопросы психологии, 1994. - № 1. - С. 27-36; Гладкова И.В. Философские взгляды Г.И.Челпанова: диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Специальность 09.00.03 – История философии. – Екатеринбург, 2001.- 177 с.
4. Маноха И.П. Кризис психологической науки и пути его преодоления: современность и своевременность воззрений Г.И.Челпанова // Г.И.Челпанов і його роль у розвитку психологічної освіти і науки слов'янських держав: Зб. доповідей по матеріалах міжнародної конференції 20-21 квітня 2012 р. – Маріуполь: ДВНЗ «Приазов. держ. техн. ун-т», 2012. – С. 96-100.
5. Аджавенко Н.К. Георгий Челпанов. Жизненный путь и научный подвиг. – Мариуполь: ЧАО «Газета «Приазовский рабочий», 2012г. – 256 с.
6. Г.И.Челпанов і його роль у розвитку психологічної освіти і науки слов'янських держав. – 228 с.
7. Челпанов Г.И. Психология. Основной курс, читанный в Московск. университете в 1908-9 г. // Под редакцией студентов Г.О.Гордона и Н.А.Рыбникова. – Москва: Типо-литография И.И.Любимова, 1909. – 279 с.
8. Челпанов Г. Введение в философию. Шестое издание (с приложением вопроса и конспективного обзора истории философии). – Москва.: Типо-литография Русского Товарищества Печатного и Издательского дела, 1916. – 560 с.
9. Челпанов Г.И. Дополнительный курс логики, читанный в Московском университете в 1908-9 акад. г. Издание для слушателей. – М.: Типо-Литография И.И.Любимова, 1909. – 84 с.
10. Тарасова Н.Н. О философских и теоретико-методологических взглядах Н.А.Рожкова (по работам 1893-1907 гг.) // История и историки / Отв. ред. И.Д.Ковальченко. – М.: Наука, 1990. – С. 258-282.
11. Могильницкий Б.Г. Введение в методологию истории: Учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по спец. «История». – М.: Высш. шк., 1989. – 175 с.

-
12. Гладкова И.В. Г.И.Челпанов: портрет на фоне эпохи (к 140-летию со дня рождения) // Альманах «Дискурс-Пи». – 2002. – выпуск 2. – <http://discourse-pm.ur.ru/avtor/gladkova.php>
 13. Челпанов Г.И. Мозг и душа. Критика материализма и очерк современных учений о душе. 5-е издание. – М., 1912. – 319 с.
 14. Вернадский Г.В. Русская историография. – М.: «Аграф», 1998. – 448 с.
 15. Дж.Тош. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Пер. с англ. – М.: Весь мир, 2000. – 296 с.
 16. Ивин А.А. Философия истории: Учебное пособие. - М.: Гардарики, 2000. - 528 с.
 17. Антипов Г.А. Историческое прошлое и пути его познания. – Новосибирск: Наука, 1987. – 242 с.